

KATALOGIZACE MOLLOVY MAPOVÉ SBÍRKY

Jiří Dufka

V letech 2006–2008 byla v rámci výzkumného záměru *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně* MZK MK-00009494301 dokončena základní katalogizace Mollovy mapové sbírky ve formátu MARC 21. Celkem bylo vytvořeno 12 317 záznamů pro 6276 kartografických dokumentů a 5997 grafik. Fyzicky se jednalo o 7967 listů, protože zejména grafická díla měla často charakter přívazků, a byla tedy evidována samostatně. Jedná se o největší historickou mapovou sbírku dochovanou v téměř intaktní podobě z doby vzniku na našem území, nadto s rozsáhlým původním mapografickým katalogem. Předkládaný příspěvek přiblíží stručně vznik a obsah tohoto celku a jeho význam, popíše zvolenou formu zpřístupnění a v neposlední řadě na základě získaných zkušeností nastíní další možnosti či problémové okruhy současné katalogizační praxe při zpracování starých map ve formátu MARC21.

Historie sbírky

Mollovu mapovou sbírku tvoří unikátně dochovaný atlas z 40.–60. let 18. století, složený v souladu s tehdejsím pojetím slova *atlas* z map i grafiky, převážně vedut. Je jedinečný nejen svým obsahem, který tvoří reprezentativní soubor mapových děl zobrazujících území téměř celé Evropy od 16. do 18. století, ale především stavem dochování. Vyjma oddílů zachycujících české země, do kterých bylo zasahováno během 19. století, zůstalo celé dílo téměř nedotčeno. Navíc se dochoval původní mnohasvazkový rukopisný katalog, který přináší nejen základní údaje o díle samotném, ale i mnoho informací o zobrazovaných místech.

Charakter sbírky je určen především osobnosti jejího zakladatele a tvůrce – brunšvického vyslance u rakouského císařského dvora ve Vídni Bernarda Pavla Molla (1697–1780). Nobilitovaný syn z jihoněmecké farářské rodiny se díky svým schopnostem (a výhodnému sňatku) stal typickým reprezentantem úřednické šlechty talárů poloviny 18. století. Tomu odpovídaly i jeho zájmy směřující do oblasti technických věd, mimo jiné kartografie. Protože se jedná o soubor vytvořený jednou osobou, určující pro její charakter je období aktivní sběratelské činnosti jejího tvůrce vymezené lety 1748–1756. Tehdy vznikla zásadní část celého komplexu, který byl průběžně během pořádání doplňován až do autorovy smrti. Dobou vzniku převážné části map a grafik jsou léta 1650–1750.

Složení a struktura sbírky byly dány dobovým přístupem k danému materiálu. Vnitřně je členěna na dvě hlavní části – *Atlas Austriacus* zahrnující rakouské, nizozemské, české, uherské a italské země a *Atlas Germanicus* zachycující území Sváté říše římské. Vzorem pro podrobnější dělení byla mapa předního německého vydavatele kartografických děl 18. století Johanna Baptisty Homanna *Tabula Geographica Austriacae Generalis* z roku 1733.¹ Jedná se v podstatě o věcné teritoriální členění do signatur podle jednotlivých zemí. Každá z nich obsahuje soubor vedut, vztahujících se k dílčím lokalitám na daném území (hlavnímu městu pak zvláště), soubory map území jako celku i jeho částí a v neposlední řadě také plány bojů a vojenských operací, které se odehrály v daném prostoru.

Mapová část sbírky, která dala jméno celému souboru, zahrnuje průřez zejména francouzskou, německou a nizozemskou mapovou tvorbou, z menší části také italskou a uherskou. Mezi osobnostmi tvůrců nechybí žádný z významných představitelů dobové kartografie – hojně jsou zastoupena díla nizozemských Visscherů, pařížských Sansonů, Delislů, Nicolase De Fer, firmy Covens & Mortier, norimberských oficín Homannů a Christopha Weigela, augsburských Seutterů a Bodenehrů a mnohých dalších. Četná vydání jsou doplněna hodnotnými alegorickými mědirytinami, také názvové kartuše často dosahují vysoké umělecké úrovně. Mimo samostatná kartografická díla se zde vyskytují i celé mapové soubory, některé jednotliviny byly původně součástí větších atlasů. Speciálními celky jsou mapy vodních toků – zejména Dunaje a Rýna. Mnoho plánů zachycuje, v souladu se zájmy tvůrce sbírky o techniku, pozice armád při významných vojenských střetech 17. a 18. století. Zvláštní pozornost si zasluhují rukopisné mapy bitev a plány obléhání měst. Některé z nich jsou prokazatelně kopiemi tištěných map, u jiných se pravděpodobně jedná o unikáty. Jde především o díla z období válek o španělské a rakouské dědictví v severní Itálii a dále o mapy z turecké fronty v Uhrách a na Balkáně. Až v 19. století byla správci tehdejšího Františkova (dnešního Moravského zemského) muzea doplněna část týkající se Moravy o unikátní a takřka kompletní soubor otisků Komenského mapy Moravy, jinak opakovaně vydávané dlouho do 18. století.

Druhou stěžejní část Mollovy mapové sbírky tvoří soubory vedut a rytin významných budov, řazené podle územní příslušnosti do společných signatur s mapami. Jedná se o rozsáhlý reprezentativní průřez evropskou grafikou tohoto typu od 16. do 18. století. Poměrem největší část zabírají rytiny měst z frankfurtské dílny rodiny Merianů ze 17. století, původně součástí monumentálního mnohasvazkového *Theatra Europea*. Významně jsou zastoupeny práce dílny rodiny Bodenehrů z Augsburgu z počátku 18. století nebo Georga Brauna z konce 16. století. V I. po-

¹ Uložena v MZK Brno, sign. Moll-0090.900,AA.T.I.,1.

lovině 18. století nahradily do té doby oblíbené veduty zámků a měst soubory vyobrazení konkrétních staveb. Zejména byly vydávány reprezentativní celky věnované šlechtickým a panovnickým palácům a jejich zahradám, někdy i s pohledy do interiérů. Druhou skupinu tvořily církevní stavby s rytinami kostelů a klášterních komplexů. Jmenovitě se jedná o práce Friedricha Bernarda Wernera, Johanna Delsenbacha, Salomona Kleinerja nebo Gerarda Valka, ale i mnohých jiných. V mapových rámech nebo i na samostatných listech jsou dochována vyobrazení partnerských dvojic z různých společenských vrstev obyvatelstva. Kromě statických obrazů doplněných pouze figurální stafáží byly zkatalogizovány i rytiny zobrazující konkrétní události (pohřeb švédské královny Kristiny, přemísťování obelisku na náměstí sv. Petra ve Vatikánu). Rázovitou částí odlišující Mollovu sbírku od obdobných celků jsou potom soubory kreseb zahrnované pod autorský pseudonym *Geyer*. Jedná se většinou o umělecky nepřilíš vydařená vyobrazení ať skutečných, nebo fiktivních míst. Vyskytují se především v Rakouském atlase a tematicky je možné je rozčlenit do několika skupin – ponějvíce se jedná o zachycení dolů, plánů měst, šlechtických sídel a různých antických památek. Dokumentují osobní zájem sběratele o těžbu nerostných surovin a o starověkou historii. Bohatý doprovodný text je k těmto vyobrazením snesen v Mollových mapografických katalozích.²

Jak mapy, tak grafiky jsou složeny na jednotný formát ca 55 × 65 cm. Pokud se jedná o díla menšího rozměru, jsou podlepena papírem téže velikosti, často se zřetelným filigránem. Velká část map je dobově kolorována, podobně jako rozměrnější veduty. Největší z nich je druhotně podlepena plátnem. Relativně časté jsou také mapy spleené z původně samostatných mapových listů. Většina exemplářů je dochována ve velmi dobrém stavu, lehce poškozeny jsou jen některé počáteční a koncové listy jednotlivých souborů. Výjimkou jsou mapy českých zemí, jež byly v minulosti hojně badatelsky využívány. Z důvodu jejich ochrany bylo již v minulosti překročeno k jejich digitalizaci, na vlastní časově i finančně náročné restaurátorské zásahy však teprve čekají.

Katalogizace

Katalogizace sbírky ve formátu MARC 21 proběhla v širším rozsahu, než jaký je stanoven pro minimální záznam do Souborného katalogu ČR. Zejména byly dosazovány matematické údaje do polí 034 a 255, název byl uváděn v nezkrácené podobě (pokud to rozsah pole umožňoval) a důsledně byly katalogizovány všechny údaje o zmíněných osobách, včetně dedikantů. Popisovaná místa a území byla evidována pomocí geografických autorit. Všeobecná poznámka byla využívána jak

² Životopisné údaje o B. P. Mollovi stejně jako údaje o historii sbírky přebírám z komentáře ke katalogu. Kuchař, Karel - Dvořáčková, Anna: *Mapová sbírka B. P. Molla v Univerzitní knihovně v Brně*. SPN, Praha 1959.

pro popis výzdoby, tak, zejména u grafických listů, pro vystižení vztahu k dílu, ze kterého byla rytina vyňata. Členění pomocí věcných hesel nebylo prováděno.

Zakončením katalogizace Molloyovy mapové sbírky se podařilo zdárně dokončit jeden z hlavních úkolů výzkumného záměru *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně* MK-00009494301. Sbírkou se tak stala největším veřejně zpřístupněným mapovým souborem v České republice. Nyní je možné všechna mapová i grafická díla vyhledat online pomocí elektronického katalogu ALEPH. Zejména díky dosažené úrovni zpracování souboru bylo možné získat v rámci projektu *Europeana Travel* (součást programu *eContentPlus*) významné finanční prostředky pro brzkou digitalizaci celé sbírky; katalogizační záznamy budou tvořit metadata, na něž se digitalizované dokumenty budou připojovat. V českém prostředí tak bude poprvé dosaženo podobné úrovně zpřístupnění, jaká je obvyklá pro soubory podobného významu v západní Evropě. Na katalogizaci se sbírky se podíleli Lucie Heilandová, Jiří Dufka a zčásti i Marie Matoulková.

Základní pomůckou při zpracování byl katalog Karla Kuchaře a Anny Dvořáčkové *Mapová sbírka B. P. Molla v Univerzitní knihovně v Brně*³ a původní strojopisné katalogizační lístky, ze kterých Kuchař vycházel. Mnohé informace bylo možné upřesnit díky knihovnickým databázím přístupným v síti Internet. Využívána byla především souborná báze historických map německých knihoven IKAR, provozovaná Státní knihovnou v Berlíně.⁴ Dále bylo nahlíženo do rakouského souborného katalogu,⁵ bázi francouzské a britské národní knihovny či švýcarského souborného katalogu IDS Basel/Bern. Velkou pomoc představovala webová prezentace mapové sbírky *Ryhiner*, jedné z nejvýznamnějších mapových sbírek světa, která kromě digitalizovaných děl obsahuje i biografickou databázi tvůrců map (provozovatelem je Městská a státní knihovna v Bernu).⁶

Matematické údaje byly zprvu odečítány z geografických souřadnic krajních bodů, později s pomocí speciálně vyvinutého programu *Geografické souřadnice v MARC 21*. Ten umožňuje stanovení souřadnic pomocí mapy s posuvným rámcem, jež automaticky přepočítává koordinanty vyznačeného území do formátu

---

³ Viz pozn. č. 2

⁴ *KAR - Landkartendrucke vor 1850 - start/about* [online]. 1998–2009 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <http://gso.gbv.de/DB=1.68/START_ABOUT>.

⁵ *Gesamtkatalog - Startseite* [online]. 2004 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <http://meteor.bibvb.ac.at/F/AGEQ13AIBE3N5HN643BYSK3S45L1PNR8NHTM9LTA77LAB1CCUB-01117?func=file&file_name=start&local_base=acc01>.

⁶ KLÖTI, Thomas. *The Ryhiner Map Collection* [online]. Bern : Universitätsbibliothek Bern, 2007, 10/2007 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.stub.unibe.ch/stub/ryhiner/>>.

vkádaného do polí 034 a 255.⁷ Pro převod souřadnic na mapách se známým referenčním poledníkem byl využit pro tento účel vytvořený program pro převod geografických souřadnic.⁸

Při zpracování tak rozsáhlého souboru se podařilo definovat několik problémů či problémových okruhů, které katalogizace starým map přináší. Prvním z nich je formát. MARC 21 umožňuje odlišit grafiku od mapy a pomocí pole 007 i pohledový plán. U starších kartografických děl ale patří veduty měst zachycených v mapovém poli neoddělitelně ke kartografickému dílu. Byly tištěny z jedné desky, jedná se tedy o přitisk. Při pokročilém vyhledávání se zvoleným formátem pak čtenář, který si v dobré víře zadal formát *grafika*, nenalezne vyobrazení připojená k záznamům kartografického dokumentu. V těchto případech je nutné zavedení speciálního pole, které umožní současný zápis kódů formátů zároveň (v tomto případě RP a GP).

Za zvážení by také stála úprava systému geografických autorit. Současná praxe vytváří selekční hesla pro území bez zřetele k časovému období, respektive s explicitním odkazem uvádějícím, že se geografická autorita vztahuje i na historická území. Přitom je zjevné, že například hesla Československo či Polsko označují v letech 1918–1938 jiná území než v období 1945–1992. V případě Polska se hranice posunula tak výrazně, že historické mapy se podle dnešní definice autority ve skutečnosti vztahují k oblastem Běloruska a Ukrajiny. Naléhavějším se tento problém stává v souvislosti se záměrem spojovat geografické autority s geografickými souřadnicemi.⁹ Sjednotit závazné souřadnice míst a oblastí je chválný a nezbytný záměr, který plně koresponduje s potřebami, které vyplynuly i ze zkušeností se zpracováním Molloyovy mapové sbírky. Podobně jako u jmenných autorit jistě výrazně pomůže zamezit duplicitám v systému, které by se po předpokládaném rozšíření programu Timemap nepříjemně dotkly i uživatelů knihovnických databází.¹⁰ Rámec vymezující oblast ve vyhledávači by se totiž při nezohlednění proměn hranic státních celků v čase mohl výrazně odlišovat od území, jež kartografické dílo ve skutečnosti zobrazuje.

⁷ *Geographic Coordinates in MARC 21 Bibliography Record using Google Maps* [online]. 2009 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.staremapy.cz/marc/>>.

⁸ *Souřadnice* [online]. 2008 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.mzk.cz/cgi-bin/souradnice.pl>>.

⁹ *Obohacení GEO autorit o kódované kartografické matematické údaje* [online]. [2008] [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <<http://autority.nkp.cz/vecne-autority/soubor-geografickych-autorit-1/obohaceni-geo-autorit-o-kodovane-kartograficke-matematicke-udaje>>.

¹⁰ *TimeMap Open Source Consortium* [online]. c2004 [cit. 2009-01-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.timemap.net/>>.

Okolnosti vzniku mapových děl, zejména jejich přejímání dalšími autory a vydávání s pozměněnými autorskými údaji, jsou dostatečně známy. Na autorské pozici v poli 100 by se měl objevit zeměměřič, kartograf či kreslíř. Často však je na mapě uveden rytec nebo vydavatel a obecně známé označení mapy přisuzuje mapu či grafiku právě jemu. Proto je důležité zapisovat důsledně všechny zmíněné osoby. Zejména zavádění nakladatelů do pole 700 se však jeví jako značně problematické, i když to samozřejmě pravidla umožňují. Je vhodnější evidovat je jako korporace, jméno osoby totiž často zůstalo v názvu firmy i léta po její smrti a s popisovanou mapou již nemělo příliš společného.

Zásadním problémem při katalogizaci starých map a grafiky je stanovení data vydání. Co možná nej přesnější vročení musí být kombinováno s přiměřenou rychlostí zpracování – mimo možnosti katalogizátorů se tak ocitá podrobnější studium literatury, jež by odhalilo jemné nuance v obrazech tiskových desek jednotlivých vydání. Tento časově náročnější postup jsme při katalogizaci Mollovy sbírky volili pouze u map českých zemí. Důvodem byl především vyšší zájem čtenářů a dostupnost odborné literatury. Tam, kde nebylo pohotově bližší určení možné, jsme využili v ustálenou formulaci v poli pro všeobecnou poznámku *Dílo bylo vydáváno v letech...* nebo *Datováno podle prvního vydání*. Při zápisu názvových údajů se v této souvislosti jako zásadní jeví uvedení zmínky o případném udělení tiskového privilegia, které bývá v bibliografických záznamech knihoven při zkracování dlouhých názvů vynecháváno. Tato privilegia bývala časově omezená a mohou čtenářům-znalcům výrazně pomoci v identifikaci daného exempláře.

Problematika formalizace poznámkových polí se však zdaleka netýká pouze datace. Lze předpokládat, že s novými verzemi katalogizačního systému dojde i k diverzifikaci těchto volněji definovaných polí. Pro usnadnění případné konverze by bylo vhodné sjednotit některé často se opakující slovní obraty. Z oblasti starých map se námátkově nabízejí například: *Výzdoba., Podlepeno papírem o velikosti..., Mapa je oříznuta podle rámce, Mapa je slepena z ... částí, Mapa je rozřezána na listy o velikosti...* Formalizovaný zápis jsme volili i ve zdánlivě úžeji definovaném poli 570 (provenience), kde umožňuje snazší vyhledávání v rejstříku. Každý provenienční záznam s jednotnou podobou je uveden slovy *razítko*, případně *exlibris*. Také termíny pro popis mapového pole se různí podle osobnosti katalogizátora. Definování a závaznější užívání pojmů při popisu mapy (kartuše, výřez, nápisová páska, deska, parerga a mnohé jiné) by jistě přispělo k ujednocení výsledků práce a především k efektivnějšímu vyhledání pro uživatele.

Zvláštním problémem sbírek starých map a grafik je umístění názvových údajů děl vyňatých z větších celků. Zejména veduty byly původně součástí rozsáhlých mnohasvazkových děl (z dílen Merianů, G. Bodenehra, G. Brauna a mnoha ji-

ných). Jako zcela nevhodné se jeví uvádění názvu rytiny do podpole p pro název části. Uspěje potom pouze ten čtenář, který se bude snažit nalézt konkrétní rytinu. Pokud však zadá název celého díla, z něhož byla rytina vyňata, dostane seznam desítek dalších prací, ovšem se stejným názvem. Název části při standartním nastavení záznamu neuvidí a musí tedy pracně prohlédnout všechny zobrazené výsledky vyhledávání se zobrazením polí nebo jako katalogizační záznam. Osvědčilo se proto umístit název hlavního díla, případně i jeho dílčího svazku, do pole 740. Vlastní název veduty potom stojí v poli pro názvové údaje 245, podpoli a , a pro čtenáře je snadno vyhledatelný. Zároveň umožňuje zápis děl, která se člení na dílčí svazky členěné do dalších dílů. Zvažovaný pokus evidovat tento zvláštní typ map či grafik podobně jako seriály se ukázal jako nevhodný. Neumožňoval totiž exemplářový popis jednotlivých rytin (provenience, rukopisné poznámky, georeference).

Kromě nastíněných problémů spojených s katalogizací starých map ve formátu MARC 21 se jako zásadní jeví neexistence metodické rukověti pro katalogizátory. Problémy vyplouvaly postupně na povrch při probíhající práci a některé bylo možné definovat vlastně až po dokončení zpracování celé sbírky. Důkladné a rychlé seznámení s problematikou katalogizace starých map však před započítím prací nebylo možné. Vzhledem k charakteru mapových fondů v menších knihovnách, zejména muzejních, by mohlo pomoci vytvoření databáze vzorově zpracovaných map českých map, kterou bychom mohli volně označit jako období Knihopisu. Obsahovala by odkazy na dochované výtisky i popis prvků, které odlišují jednotlivé variety jedné a téže mapy. Taková databáze by usnadnila práci jak pracovníkům menších institucí, které chovají staré mapy v řádu jednotlivin či několika málo desítek, a nemají proto zkušenost s jejich katalogizací, tak zahraničním knihovnám, pro které je často z jazykových důvodů nepřístupná česky psaná literatura k tématu.

Cílem příspěvku nebylo jen připomenout význam Molloyovy mapové sbírky, ale také shrnout podněty ke zdokonalení katalogizačních prací u starých map ve formátu MARC 21. Byl připomenut problém záznamů zpracovaných ve dvojím formátu *grafika* a *kartografický dokument*, který může být řešen vytvořením speciálního pole. Bylo navrženo zohlednění časového určení geografických autorit a důsledné uvádění osob s podílem na vzniku mapy. Nastíněna byla i problematika datace starých map, formalizace poznámkových polí a katalogizace názvových údajů grafik vyčleněných z rozsáhlejších děl. Bylo by škoda, kdyby zkušenosti nabyté zpracováním tak rozsáhlého fondu vzaly za své s ukončením výzkumného záměru a odchodem katalogizátorů z knihovnického prostředí.

Tento článek byl zpracován v rámci výzkumného záměru Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně MZK MK-00009494301.

